

УДК 342.3

Юлія Рижук,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана»

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

У статті розкривається сутність міжнародних стандартів економічних прав і свобод, а також аналізуються положення основних міжнародних актів у сфері економічних прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: економічні права і свободи, міжнародні стандарти, право на працю, свобода праці, право володіти майном та економічна свобода.

Права і свободи людини та громадянина в цілому, у тому числі економічні, регулюються не лише нормами внутрішньодержавного законодавства. Міжнародно-правові акти у галузі прав людини відіграють надзвичайно важливу роль у внутрішньому законодавстві будь-якої країни. Саме міжнародно-правові документи визначають універсальний комплекс основних прав і свобод, який у єдності з національними має забезпечити нормальну життєдіяльність особи, міжнародні стандарти у сфері прав людини.

Мета цієї статті полягає у теоретико-правовому аналізі міжнародно-правових документів, в яких закріплені економічні права і свободи людини та громадянина.

Сучасний розвиток держав, їх міжнародне співробітництво характеризуються високою активністю, а тому обсяг прав і свобод людини не може залежати виключно від розвитку окремого суспільства та певної держави. Законодавець у регулюванні цього питання повинен враховувати як загальний рівень розвитку суспільства, так і рівень інтегрованості міжнародного співтовариства [1, с. 101]. Міжнародне право про права людини тісно пов'язане з внутрішнім правом держави. Загальні принципи та норми про права людини є загальними принципами права, що притаманні як міжнародному, так і внутрішньодержавному праву. Оскільки міжнародні стандарти прав людини є закріпленими у міжна-

родних актах еталонами можливостей людини, до забезпечення яких заохочуються або зобов'язуються держави, то у випадку відсутності на конституційному рівні закріплення певного права людини відповідною державою воно визнається таким на основі міжнародних актів, оскільки пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного – загально визнаний принцип міжнародного співтовариства [1, с. 102].

Класифікація міжнародно-правових актів у сфері прав людини досить широка та здійснюється за різними критеріями. Так, міжнародні документи класифікуються залежно від їх просторової, суб'єктивно-об'єктивної та предметної ознак: міжнародні документи універсального характеру та міжнародні документи регіонального характеру [2, с. 107–114]. Запропонована класифікація є зручною як з практичної, так і теоретичної точки зору, та застосовуватиметься нами з урахуванням специфіки предмета дослідження. Основним критерієм щодо характеристики міжнародно-правового забезпечення економічних прав і свобод людини та громадянина, побудови системи міжнародно-правових документів у даній галузі прав виступатимуть можливості людини в економічній сфері, їх безпосереднє визначення та забезпечення.

До системи міжнародно-правових актів, що визначають міжнародні стандарти економічних прав і свобод людини та громадянина, відносяться такі міжнародно-правові документи: Статут Організації Об'єднаних

Націй, а також Міжнародний білль про права людини, який включає в себе Загальну декларацію прав людини; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього. Об'єднання вказаних міжнародно-правових актів під однією назвою підкреслює їх взаємозв'язок і важливу роль у встановленні міжнародних стандартів у сфері прав людини в цілому, у тому числі економічних. Таким чином, зазначеними актами визначається міжнародно-правове забезпечення економічних прав і свобод людини та громадянина. Так, Міжнародним біллем про права людини закріплені: право на працю, свобода праці, право на справедливі та сприятливі умови праці, право володіти майном та право на свободу економічної діяльності.

Статут Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від 26.06.1945 р. проголошує, що однією з цілей його діяльності у сфері міжнародного економічного та соціального співробітництва з метою створення умов стабільності та добробуту визначено сприяння підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення та умовам економічного та соціального прогресу і розвитку (ст. 55 (а)), а також міжнародному співробітництву щодо сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини, основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії (ст. 55 (с)). Визначення зазначених цілей у діяльності ООН дає можливість вести мову про важливість забезпечення як усіх основних прав і свобод людини та громадянина, так і економічних, оскільки реалізація економічних прав і свобод людини та громадянина сприяє підвищенню рівня життя населення.

З метою забезпечення проголошеної у Статуті ООН мети Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. прийнята Загальна декларація прав людини (далі – Декларація), в якій проголошений перелік основних прав людини, що мають визнаватися та забезпечуватися у країнах світу. Так, закріплені положення, які безпосередньо закладають основи у побудові системи економічних прав і свобод людини та громадянина. Це, перш за все, закріплення у ст. 4 Декларації заборони утримувати особу у рабстві або підневільному стані, заборони рабства або торгівлі в усіх проявах.

Що стосується права на працю, то відповідно до ст. 23 Декларації кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці, а також захист від безробіття. Крім того, визначено, що кожен працюючий має право на справедливу та задовільну оплату, а також без будь-якої дискримінації повинно забез-

печуватися право на рівну оплату за однаковою працю, деталізоване у ряді конвенцій Міжнародної організації праці (далі – МОП) – Конвенції про захист заробітної плати від 01.07.1949 р. № 95, про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності від 29.06.1951 р. № 100, про дискримінацію в галузі праці та занять від 25.06.1958 р. № 111 та інших. У статті 24 Декларації також визначено, що кожна людина має право на відпочинок та дозвілля, що передбачає право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Наступним економічним правом, визначеним у Декларації, є право приватної власності. Так, стаття 17 встановлює, що кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і спільно з іншими, тобто передбачена одна правомочність власника. Згідно із цією статтею, забороняється позбавлення особи її майна. У статті 28 кожній людині гарантовано право на соціальний і міжнародний порядок, за якого права та свободи, проголошені Декларацією, можуть бути повністю здійснені.

Загальна декларація прав людини закріплює основоположні стандарти у сфері прав людини, до яких повинні прагнути всі держави та народи. Її можна визначити основним джерелом у сфері прав людини, оскільки вона визначає напрям діяльності щодо забезпечення прав людини, а також є фундаментальним документом по відношенню до багатьох інших обов'язкових міжнародних документів, спрямованих на захист прав, що безпосередньо проголошені Декларацією.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. (далі – Пакт), заснований на принципах Загальної декларації прав людини, підтверджуючи цілі, визначені в Статуті ООН, встановлює міжнародні стандарти у сфері економічних прав і свобод людини. Так, право на працю визнається та включає в себе право кожної людини мати можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держави, що беруть участь у Пакті, визнаючи право на працю, повинні здійснювати певні дії щодо забезпечення цього права, а саме під такими діями розуміють програми професійно-технічного навчання та підготовки, а також інші шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні й економічні свободи людини (ст. 6 Пакту). Виходячи із змісту цієї статті, право на працю є правом людини, отже, має належним чином забезпечуватися державою кожному без винятку. Якщо звернутися до ст. 43 Конституції України, яка встановлює, що кожен має право на працю, що включає мож-

ливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, то зміст даної норми цілком відповідає розглянутій статті Пакту. Що стосується тези про необхідність забезпечення даного права кожному, то згідно з ч. 2 ст. 43 Конституції України держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, а також гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Викладене дозволяє зробити висновок, що норми Конституції України, у даній частині, не повною мірою відповідають нормам Пакту, зважаючи коло суб'єктів, яким гарантується право на працю у такий спосіб, виключно до громадян.

Право на працю як можливість через реалізацію своїх здібностей заробляти собі на життя потребує забезпечення й інших прав, які знайшли своє відображення у Пакті. Наступним правом людини, яке має забезпечуватися державами-учасницями, що безпосередньо закріплене у Пакті, є право кожного на справедливі та сприятливі умови праці (ст. 7). У статті 43 Конституції України визнано, що кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. У свою чергу, ст. 7 Пакту конкретизовано, що під справедливими та сприятливими умовами праці слід розуміти: справедливую зарплату та рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, де, зокрема, жінкам мають гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу та кваліфікації; відпочинок, дозвілля, розумне обмеження робочого часу й оплачувану періодичну відпустку, як і винагороду за святкові дні.

Зміст норм Конституції України, переважно, відповідає нормам Пакту. Крім того, згідно із ст. 45 Конституції України, право на відпочинок має кожен, хто працює. Забезпечення права на відпочинок відбувається через надання днів щотижневого відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, встановлення скороченого робочого дня для окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Згідно із ст. 8 Пакту право на страйк визнається, але не визначається його сутність. На країні – учасниці Пакту покладається, зокрема, обов'язок у забезпеченні цього права, за умови його здійснення відповідно до

законів кожної країни. Конституція України відповідно до норм Пакту визначила право на страйк, що виступає як спосіб захисту економічних і соціальних інтересів працюючих (ст. 44 Конституції України).

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. предметно встановлює міжнародні стандарти щодо громадянських і політичних прав людини. Необхідність дослідження у межах розгляду міжнародно-правових стандартів економічних прав і свобод даного документа пов'язана, насамперед, із змістом Загальної декларації прав людини щодо закріплення заборони рабства, оскільки рабство, крім підневільного стану, може виявлятися й у різних формах примусу, зокрема, примусової праці. Тому важливим є розгляд цього міжнародного документа, що розкриває сутнісні прояви рабства та примусової (обов'язкової) праці. Так, статтею 8 Пакту визначено, що: нікого не можуть змушувати до примусової чи обов'язкової праці, тобто людина повинна самостійно обирати рід занять, професію чи роботу, на яку вільно погоджується з метою реалізації своїх здібностей і свого матеріального забезпечення; у країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, пов'язане з каторжними роботами, можливе таке покарання лише за вироком компетентного суду, що призначив покарання. Терміном «примусова чи обов'язкова праця» відповідно до ст. 8 Пакту, не охоплюється: будь-яка робота чи служба, яку, як правило, повинна виконувати особа, яка перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення; будь-яка служба військового характеру, а у країнах, де визнається відмова від військової служби з політичних чи релігійно-етичних мотивів, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, які відмовляються від військової служби з таких мотивів; будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного стану або лиха, що загрожують життю чи благополуччю населення; будь-яка робота чи служба, що входять до звичайних громадських обов'язків.

У Конституції України (ст. 43) зазначається, що використання примусової праці забороняється, а військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду чи відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан, не вважається примусовою працею. Як впливає з наведеного, норми Конституції повною мірою відображають міжнародні стандарти щодо визначення та конкретизації положень, які стосуються примусової праці.

Питання недопущення примусової праці та підневільного стану врегульовані такими міжнародними документами, як: Конвенція ООН про рабство від 25.09.1926 р., Додаткова Конвенція ООН про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 07.09.1956 р., Конвенція МОП про скасування примусової праці від 25.06.1957 р. № 105, Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю від 28.06.1930 р. № 29.

Конвенція про рабство визначає, що рабство є станом або положенням людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них. Вона встановлює необхідність повного скасування рабства в усіх його формах (статті 1, 2). Особлива увага приділяється правовій регламентації примусової та обов'язкової праці, з визначенням, що використання примусової та обов'язкової праці може призвести до серйозних наслідків, а тому країнам слід вживати заходи, спрямовані на уникнення того, щоб примусова чи обов'язкова праця не створили ситуацію, аналогічну рабству (ст. 5).

Додатковою Конвенцією про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства визначено, що свобода є природним правом кожної людини, отже, визнана необхідною повна відміна або скасування подібних до рабства інститутів і звичаїв там, де вони існують, незалежно від того, охоплюються вони чи не охоплюються визначенням рабства.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про скасування примусової праці [13], примусова або обов'язкова праця має бути скасована у будь-якій її формі, а саме: як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній чи економічній системі; як метод мобілізації та використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як засіб підтримання трудової дисципліни; як засіб покарання за участь у страйках; як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної та національної належності чи віросповідання.

Основним положенням Конвенції про примусову чи обов'язкову працю є закріплення зобов'язання за кожним членом Міжнародної Організації Праці, що ратифікує цю Конвенцію, скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах (ст. 1). Відповідно до ст. 2 Конвенції примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від особи під загрозою певного покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг.

Викладене свідчить, що базові міжнародні стандарти у галузі прав людини щодо заборони використання примусової й обов'язкової праці імплементовано у законодавство України як базові поняття у реалізації права на працю, забезпеченні свободи праці та проведеної політики зайнятості населення.

Важливе місце в системі міжнародних актів у сфері прав людини, зокрема економічних, займають акти, якими безпосередньо встановлюються загальні принципи взаємодії держав у сфері прав людини, що закріплені у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва у Європі від 01.08.1975 р.; Заключному документі Мадридської зустрічі представників держав – учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 06.09.1983 р.; Віденській декларації та Програмі дій, що прийнята Всесвітньою Конференцією з прав людини 25.06.1993 р.

Заключним актом Наради з безпеки та співробітництва у Європі визначено, що держави-учасниці заохочують та розвивають ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод. Особлива увага приділяється здійсненню права на працю мігрантами, ключовими аспектами чого визначені: організація елементарної мовної та професійної підготовки робітників-мігрантів; забезпечення рівноправності між робітниками-мігрантами та громадянами приймаючих країн у тому, що стосується умов найму і праці; сприяння здатності робітників-мігрантів користуватися тими ж можливостями, що і громадяни приймаючої країни, отриманню підходящої роботи у разі безробіття тощо.

У Заключному документі Мадридської зустрічі представників держав – учасниць Наради з безпеки та співробітництва у Європі підкреслюється рішучість держав-учасниць щодо вдосконалення своїх законів та адміністративних правил у сфері особистих, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і основних свобод, а також необхідність забезпечення ефективного здійснення цих прав і свобод, забезпечення поваги до прав національних меншин; забезпечення рівноправності чоловіків та жінок, а саме – заохочення однаково ефективної участі їх у політичному, економічному, соціальному та культурному житті тощо.

Віденською декларацією та Програмою дій передбачені такі принципи співробітництва у сфері прав людини: гарантія та контроль дотримання стандартів у сфері прав людини по відношенню до народів, які перебувають під іноземною окупацією; забезпечення ефективного правового захисту у випадку порушення прав людини відповідно до норм у сфері прав людини та норм міжнарод-

ного права; активізація зусиль урядів, установ, міжурядових і неурядових організацій у захисті та заохоченні прав жінок тощо.

Висновки

Міжнародно-правове забезпечення економічних прав і свобод людини та громадянина набуло особливо стрімкого розвитку саме у другій половині ХХ ст., що пов'язано із змінами у системах національної та світової економіки.

Найбільша увага у міжнародно-правовому регулюванні відносин у сфері економіки приділяється забезпеченню права на працю, що, за міжнародними стандартами, передбачає: кожна особа має право на працю, що включає в себе вільний вибір роботи (свобо-

да праці), право на справедливі та сприятливі умови праці, захист від безробіття, задовільну оплату праці, право на рівну оплату за однакову працю, можливість просування по службі. У той самий час саме із правом на працю прямо пов'язується право на зайняття підприємницькою діяльністю (свобода підприємництва) як способу забезпечення існування людини, реалізації своїх здібностей через участь у суспільному виробництві.

Список використаних джерел

1. *Теорія держави і права* / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К., 2008. – 685 с.
2. *Тимченко Л. Д.* Международное право. – Х., 1999. – 528 с.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2015 р.

The article reveals the essence of international standards and economic rights and freedoms, as well as analysis of the main international instruments in the field of economic rights and freedoms human and citizen.

В статье раскрывается сущность международных стандартов экономических прав и свобод, а также анализируются положения основных международных актов в сфере экономических прав и свобод человека и гражданина.

